

Підточували Задунайську січ також ті суперечності в її житті, що мали фатальні наслідки і для Нової Запорозької Січі — занепад військової організації, незгоди між козаками-«срібляниками» і сірою, козаками і селянством тощо. Та й поступово здійснювало свій руйнівний вплив головне протиріччя Січі Задунайської як нащадка запорожців — Запорозжя виникло для захисту України від турецько-татарської агресії, а задунайці були змушені воювати на боці Порти проти братів по вірі та крові. Якщо додати до цих політичних, соціально-економічних суперечностей тиск Росії і втручання Порти у козацьке самоврядування, то причини переходу задунайців до Росії стануть зрозумілими.

З утікачів в Росії було сформоване Азовське козацьке військо, що проіснувало до 1865 р. Й. Гладкий не зажив собі ані поваги, ані доброї пам'яті ні за Дунаєм, ні в азовських козаків.

А. Д. Бачинський розповів і про такий мало відомий широкому читачу загалу та навіть значній частині фахівців факт: у 1828 р. із задунайських та усть-дунайських козаків в Акерманському повіті Бессарабії було утворене Дунайське (з 1856 р. — Новоросійське) козацьке військо, що проіснувало до 1869 р. і було останнім козацьким військом в Україні.

Природно, щодо рецензованої книги є й деякі зауваження. Так, відсутність покажчиків, карт, ілюстрацій та неякісне редакційне опрацювання тексту дещо ускладнюють сприйняття проблеми. На нашу думку, назріла потреба створити працю про історію ще одного козацького війська — Усть-Дунайського Буджацького.

С. Г. ВОДОТИКА (Херсон),
В. М. ХМАРСЬКИЙ (Одеса)

І. С. Винокур, П. А. Горішний

БАКОТА. СТОЛИЦЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ПОНИЗЗЯ.

Центр Поділлязнавства, Кам'янець-Подільський, 1994. — 362 с.;
124 мал., 1 ілюстр., 4 карти.

Бакота разом із своєю сільськогосподарською округою без перебільшення вважається одним з найбільш вивчених історико-культурних центрів України. Такий поглиблений інтерес до цього Придністровського кутка пов'язаний передусім з тим, що Бакота у XII—XIII ст. була адміністративним і культурним центром Давньоукраїнської держави. Згодом вона стала звичайним селом у Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області, а в 1981 р. була затоплена водами Дністровської ГЕС.

Уперше археологічні роботи на території Бакоти розпочав у 1883 р. київський професор В. Б. Антонович. У 1891—1892 рр. він здійснив розкопки руїн скельного монастиря, виявивши у скалах церкву, келії ченців, цвинтарі. Науковий інтерес до Бакоти свого часу виявляли Ю. Й. Сіцинський, В. К. Гульдман, К. В. Широцький, Д. І. Дорошенко, Н. Молчановський, М. І. Петров, М. І. Городецький.

Якісно новий етап в історії вивчення Бакоти розпочався у 60-ті рр. стараннями Кам'янець-Подільського регіонального наукового центру, організаційно-дослідна спрямованість якого тісно пов'язана з подвижницькою діяльністю відомого українського археолога І. С. Винокура. Близько десяти археологічних експедицій з року в рік цілеспрямовано вивчали історичну топографію Бакоти. Тоді і були розкопані пізньосередньовічний палац в урочищі Двір та цілий ряд старожитностей початку II тисячоліття н. е.

На цій джерельній базі І. С. Винокур і П. А. Горішний уперше видали монографію, спеціально присвячену Бакоті. При її написанні використано

матеріали усіх досліджень з археології цієї округи. Фактично вперше до наукового обігу вводиться такий значний за обсягом матеріал з теми.

Цей матеріал всебічно вивчався як в археологічному, так і в історичному аспекті. Багаточисленність і різнокатегорійність джерел вимагали від авторів досконалої структури праці. З цим завданням вони впоралися бездоганно. Велика кількість схем, малюнків і карт не тільки ілюструє, а й суттєво доповнює авторські побудови.

Рецензована праця складається з шести різних за обсягом (від 14 до 36 с.) розділів. Вона відкривається словом від редактора, передмовою авторів і вступом, більшу частину якого займає історіографічний нарис. Підсумки дослідження подаються як у кожному з розділів, так і у висновках та резюме російською та англійською мовами. Завершується праця солідним (69 с.) оглядом археологічних пам'яток Бакоти та її околиць, написаним за довідково-описовим принципом.

Центральне місце у монографії займають другий, третій і четвертий розділи: «Дослідження пам'яток в урочищі На клині», «Дослідження Бакотського городища-дитинця і посаду», «Скельний монастир». В них розповідається про результати досліджень поселень, вказується місцезнаходження культурних нашарувань розтинів, розкопів, будівель і речового інвентаря. Опис супроводжується ілюстративним матеріалом, що дає можливість переконатися у правильності висновків авторів.

Найцікавішим серед зазначених розділів є третій, присвячений місцезнаходженню центру літописної Бакоти. Дослідження свідчать, що її історичний центр мав площу 1 га і знаходився неподалік річища Дністра, на скелястому мисі, яке населення затопленого села Бакоти називало Скельки. До нього примикав великий міський посад (площа 9 га). В Бакоті проживало до 2,5 тис. мешканців, тобто, колись це був досить значний міський осередок давньоукраїнського Пониззя. Однак у тому ж розділі монографії описуються ще два центри. Це, зокрема, городище в урочищі Біла, або Білянська стінка (в книжці вона називається ще городище-замок), та рештки валів і мурів біля с. Теремці (2 км на північний захід від колишнього с. Бакоти).

Ці пункти, зберігаючи зовнішні ознаки центральних поселень, існували, як відомо, водночас з пам'яткою в урочищі Скельки, в XII — XIII ст. Більше того, знаходячись на значній висотній відстані від річки, вони, на відміну від Скельок, практично не затоплювалися під час весняно-літніх повеней, через що їх стратегічно-оборонна роль в історії Бакоти значно вища, ніж урочища. Проте це вже інше питання.

Прийнявши концепцію авторів розділу, читач може дійти висновку про існування трьох міських центрів історичної Бакоти. Однак на запитання, котрий з них функціонував у XII—XIII ст., праця чітко аргументованої відповіді не дає. Правда, є спроба показати урочище Скельки як такий центр, але вона, на нашу думку, виявилася слабо обґрунтованою через брак археологічних доказів. Перевірити цю гіпотезу практично неможливо через те, що основна територія історичної Бакоти лежить на дні Дністровського моря.

У першому розділі — «Археологічні пам'ятки Бакоти та її території» — автори розповідають про майже 50 стародавніх поселень і культових споруд. Вони зосереджуються головним чином вздовж лівого берега Дністра, від історичного Калюса в Новоушицькому районі аж до сучасного с. Березанки Чемеровецького району. Це досить значна територія і саме такою авторам рецензованої праці уявляється периферія літописної Бакоти.

Не останню роль в історії Бакоти як центру Пониззя відіграв чоловічий православний монастир, який сформувався у скалах на схід від міста. Протягом XII—XIII ст. він був опорою становлення і розвитку православ'я у Придністров'ї. Саме йому присвячено четвертий розділ — «Скельний монастир». У п'ятому розділі на основі літописів висвітлюється історія Бакоти XIII—XV ст. Авторі багато уваги приділяють сільській округі Бакоти і новому центрові міста, яке з XIV ст. переноситься в урочище Двір. Розкопані там палацові будівлі XIV—XV ст. є переконливим підтвердженням цього

положення. На основі писемних джерел робиться висновок, що палацовий комплекс в урочищі Двір належав литовському феодалові Немиру.

Шостий розділ присвячено з'ясуванню відносин Бакоти з іншими західноукраїнськими землями XII—XVII ст. Наприклад, описуються стосунки бакітських намісників з Болохівською землею та їх князями в часи правління Данила Галицького та його нащадків. З XIV ст. Бакота втрачає міський статус і стає власністю польського магната Потоцького.

Завершуючи розгляд нової книги І. Винокура та П. А. Горішного, слід відзначити, що вона підсумовує всі відомості з історії Бакоти та її округи, що існують нині. Переоцінити цю працю неможливо, хоча не з усіма твердженнями авторів можна погодитися. Хотілося б, наприклад, розширити сюжет про міський центр, а ототожнення пам'яток в урочищі Скельки з центром Бакота нам уявляється спірним. Та попри це, вважаємо, що українська історія збагатилася ще одним капітальним дослідженням.

В. І. ЯКУБОВСЬКИЙ (Кам'янець-Подільський)

М. В. Коваль

УКРАЇНА: 1939—1945.

МАЛОВІДОМІ І НЕПРОЧИТАНІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

К., 1995. — 201 с.

У рамках складних і не завжди однозначних процесів демократизації суспільства незалежної України є назрілим правдиве і водночас наукове підсумування історичного шляху українського народу. Історіографія минулого періоду, на жаль, залишила сучасникам важку спадщину: численні перекручення і збочення, прогалини і міфологізацію. Це сумні результати заідеологізованості та заполітизованості історичних знань у будь-якій їх формі. Особливих деформацій зазнали ключові проблеми і найвідповідальніші періоди вітчизняної історії, до числа яких слід віднести період війни Радянського Союзу проти фашистської агресії, війни, у якій особливі місце і роль належали Україні та її народам.

Широке і повсюдне відзначення 50-річчя вигнання фашистів з України і 50-річчя Перемоги стали приводом і водночас підставою для переосмислення у світлі нової інформації й сучасних бачень цілого ряду в силу різних причин затемнених, перекручених і навіть вигаданих сторінок цієї незмірно трагічної і водночас героїчної епопеї українського народу.

Серед книжкових новинок з названої тематики увагу привертає видана минулого року монографічна праця М. В. Ковалю «Україна: 1939—1945». Особливість її полягає у тому, що автор не ставить метою системно і в повному обсязі висвітлити історію України цього періоду. Мета книги інша: на базі найновіших, не відомих до останнього часу джерел — документів, по черпнутих з розтаємнених архівних фондів, праць зарубіжних істориків, котрі нещодавно стали надбанням вітчизняних істориків, розкрити саме ті явища, події та епізоди трагедії і подвигу народу у війні, що можуть бути визначені як невідомі, чи маловідомі, чи нез'ясовані в історіографії. Сам по собі такий задум є новаторським, пошуковським і, власне кажучи, відповідає духу й вимогам нашого перехідного, переломного часу.

Утверджуючи нові сучасні бачення в історіографії періоду другої світової війни, М. В. Коваль насамперед спинився на ґрунтовному розгляді основних тенденцій у працях істориків радянського періоду. Небезпідставно стверджує він, що, по суті, вся радянська історіографія, навіть останнього десятиріччя існування в Україні тоталітаризму, базувалася на сталінських постулатах і тлумаченнях, метою яких було приховувати від народу прав-